

HANGZÁSKÉP, ÍRÁSKÉP (JUHÁSZ GYULA: ANNA ÖRÖK)

B. FEJES KATALIN

Az elhangzó vers

A vers az, amit mondani kell – válaszolta egy falusi kisiskolás Kányádi Sándornak, amikor a költő továbbadta neki a tanító által körbe indított kérdést: – *Hát te mondd meg, szerinted: mi a vers?* (Kányádi 1997: 5) Jó, ha a kisiskolásnak a vers az, amit mondani kell; s nem lenne jó, de legalábbis kevés lenne, ha a bölcsészhallgatók a verset csak látnák, de nem hallanák és nem mondanák. Az elmaradt élmény miatt sem lenne jó, de nemcsak azért. Az elhangzás élménye-émléke nélkül tájékozottságuk színtelenebb és hiányosabb, a versről alkotott ismeretrendszerük pedig – különösen a hangzásban élő versek esetében – élettelen. Nemcsak személyes véleményem ez, hanem azoké a versszerető bölcsészeké is, akikkel *Az elhangzó vers szerkezete* című speciális kollégiumaimon hallgatunk, elemzünk s mondunk verseket. Mivel ezek a hallgatók éveken át Mokány Sándor tanár úr tanítványai is, remélhetőleg otthon fogja érezni magát körükben az alábbi gondolatmenet átfutása közben.

Az elemzés tárgya, anyaga és módszere

Tanítványaink szemrehányó pillantásai elől („A nyelvész folyton csak elemmez!”) nem ritkán húzódunk előadóművészek tekintélye mögé, hiszen ha valaki nem úszhatja meg a mű elemzését, akkor az az előadóművész. Még ha nem tudja is például, hogy a *Hová* lexémát egyik esetben kérdő, a másikban vonatkozó határozószóként használja Vörösmarty: *Gondolatok a könyvtárban* című költeménye indításakor, de a főhangsúly kitételével tényszerűen választ közülük. A *Hová lépsz most*-változat kérdő mondatlall indítja a költeményt (így a folytatás a válasz szerepét kapja). A *lépsz* igére helyezett főhangsúly előre vetett vonatkozó tagmondatként szerepelteti a vers kezdetét: [A] *hová lépsz most*, [ott] *gondold meg, oh, tudós...* Ekkor nem kérdés, hanem súlyos kijelentés az első sor; nem válaszként jön rá a folytatás, hanem kifejtő magyarázatként, vagyis négy-öt előadóművész részben azonos, részben eltérő értelmezésének egybevetése nemcsak mentség a nyelvész ezoterikus elemezgetéseire, hanem indokolt és sok tanulsággal járó kutatási tárgy is (B. Fejes 1974).

Az itteni elemzés anyaga Juhász Gyula: *Anna örök* című költeménye Báti Lajos, Gáti József, Latinovits Zoltán, Gábor Miklós és Kállai Ferenc előadásában. A tárgy a hangzaskép és az íráskép viszonya; közelebbről az élőbeszéd hatását keltő

eszközök kihallhatósága, így az egyes mondatok átvitele a következő sorba (vagyis az áthajlás, az enjambement), s ezzel együtt az emelkedő és az ereszkedő (a jambikusból trocheikusba váltó) ritmus. E kérdéskör mindenekelőtt Fónagy Iván kutatásaira épül (Fónagy 1963, 1992: 101–103), de a fontosabb részkérdéseknek is gazdag irodalmuk van. Magával a hangzásformával foglalkozik Bolla (1991), Deme (1991), B. Fejes (1997), Kecskés (1981), Németh (1983) és Wacha (1992, 1993). A speciális kollégium mindenkori tagjai tágabb szakirodalmat is forgattak: Deme (1974), Gáti (1965), Horváth (1991), Nagy L. J. (1996), Petőfi S. J. (1996), Szabó (1988), Török (1991), Vass (1996). Az *Anna örök* című költeménnyel közelebbről összefüggő irodalomtörténeti, -elméleti irodalom: Péczely (1970), Péter (1982, 1983), Szikoráné (1995). E gazdag kérdéskör a jelen esetben a hallgatóimnak szóló egyszerű feladatra szűkült le: Többszöri meghallgatás során alkossuk meg az elhangzott vers írásképet!

A közös elemzésben résztvevő hallgatók többsége ismerte ugyan Juhász Gyula költeményét, valamilyen pontosságú emlékü volt annak vizuális architektonikájáról is, de nem annak a rekonstruálása volt a feladat. A feladat az elhangzó vers olyan leírása volt, amelyben az íráskép az elhangzott vers architektonikáját adja vissza. Így például a Básti-féle hangzásképző vizuális képének első két sora nem azért felel meg a Juhász Gyula-költemény első sorának, mert a hallgatók vizuálisan emlékeztek az eredeti írásképre; hanem azért, mert a művész nem érvényesítette az áthajlást, azaz verssorokként tagolt. Ennek átgondoltsága vitatható, de az nem, hogy az első két sor tematikailag külön-külön is értelmezhető:

Az évek jöttek, mentek, / elmaradtál //

Emlékeimből lassan elfakult arcképed a szívemben //

A további négy művészi interpretációban – enyhébben vagy feltűnőbben – érvényesül az áthajlás. Hogy ennek az oka a jelentésegész értelmezése lehet-e elsősorban, azaz a külön sorba tagolt mondategységek tematikai összetartozása, vagy ennél is fontosabb az igékkel kezdődő ritmusváltás? A verseket meghallgató „fülek” végül is az utóbbi szerepét emelték ki. Érvelésükbe – elméletileg – bevontak magyarul nem értő vershallgatókat, akik a trocheikus lejtéssel új verssorokat hallanának, Latinovits Zoltán versmondásában mindenképpen. Ezt az alábbiakban közre is adom.

Az *Anna örök* hangzásszerkezeti tagoltsága Latinovits Zoltán előadásában

A tárgy itt a szünetekkel tagolt, egy-egy dallamívbe tartozó hangzasegységek szerinti vers. A leírásban a tagolás mint a hangzás fontos részleteinek (hangfekvésváltásoknak, hangerőeltéréseknek, hangsúlyváltásoknak stb.) összegződése jelenik meg.

Az évek jöttek, mentek, /
 Elmaradtál emlékeimből lassan, /
 Elfakult arcképed a szívemben, /
 Elmosódott a vállaidnak íve, /
 Elsuhant a hangod, /
 És én nem mentem utánad az élet egyre mélyebb erdejében. //
 Ma már nyugodtan ejtem a neved ki, /
 Ma már nem reszketek tekintetedre, /
 Ma már tudom, hogy egy voltál a sokból, hogy ifjúság bolondság, //
 Ó de mégis ne hidd szívem, hogy ez hiába volt, /
 És hogy egészen elmúlt, ó ne hidd! /
 Mert benne élsz te minden félrecsúszott nyakkendőmben és elvétett szavamban, /
 És minden eltévesztett köszönésben, /
 És minden összetépett levelemben, /
 És egész elhibázott életemben, /
 Élsz és uralkodol, /
 Örökkön, Ámen.

Néhány részlettanulmány

Miért könnyű az előadónak élőbeszédszerűen elmondani az *Anna örök* költeményt? Mert a költő az egész vers hangzását uraló jambikus lejtést az értelmileg legfontosabb helyeken megállítja, és az első szótagra áthelyezett nyomatékka (trocheikus lejtéssel) viszi tovább, azaz a szóalakok rövid-hosszú irányát hosszú-rövid irányúra változtatja át. Ennek megvan a tematikai oka is, ami formailag szembetűnő a vers első részében: *elmaradtál, elfakult, elmosódott, elsuhant*, illetőleg az utolsó részben: *és elvétett, És minden, És minden, És egész elhibázott életemben*. (Az *és* itteni sorkezdő helyzetében megkívánja a felütésszerű kérdést, így különül el az utána következő hangsúlyos résztől.)

Közös az egyes megoldásokban a két tárgyi mellékmondat egyetlen dallamívben való megjelenítése: *tudom, hogy egy voltál a sokból, hogy ifjúság bolondság*; a gondolatmenet fordulata – s annak közvetlen környezetét – Gábor Miklós és Báti Lajos erőteljesebben érzékelteti.

Gábor Miklós:

Ma már tudom, hogy egy voltál a sokból, hogy ifjúság bolondság, //
 Ó de mégis /
 Ne hidd szívem, hogy ez hiába volt, és hogy egészen elmúlt, /
 ó ne hidd!

Básti Lajos:

Ma már tudom, hogy egy voltál a sokból, /
 Hogy ifjúság bolondság, //
 Ó de mégis ! /
 Ne hidd szívem, hogy ez hiába volt, /
 És hogy egészen elmúlt, /
 ó ne hidd!

Legeltérőbb szegmentálásokat a vers záró soraiban figyelhetünk meg. Latino-vits megoldása tér el első látásra legjobban a versképítől, hiszen olyan erősen önállósítja az *és*-sel kapcsolt két igét: *élsz és uralkodol*, hogy az előző felsorolásnak a megerősítéseként, mintegy abból következőnek hangzik: tehát *élsz és uralkodol*. Ezt a hangzásszerkezetet valószínűsíti a lezárás is (Latinovits egyedüli megoldása): ezért neked *örökkön Ámen*. A hangzáskép lejegyzésében itt senki sem jelölt tagoló vesszőt, mindenki hiányos szerkezetű tagmondatként hallotta tehát: legyen neked ezért *örökkön Ámen*. Másrészt viszont azt kell mondanunk, hogy Latinovits igen erős versképi utasításnak értelmezte az azonosan építkező szerkezetek összetartozását. Ő egybekapcsolta a *-ban/-ben* ragos határozókat.

Gábor Miklós verszárása: *Élsz,/ és uralkodol örökkön,/ Ámen.*

Básti a vers zárásában minden grammatikai egységet szünettel tagol:
Élsz,/ és uralkodol,/ örökkön,/ Ámen.

Kállai Ferenc nem értelmezi önálló tagolási egységként az *élsz* igét, hanem összekapcsolja az előző verssorral. Nem mellékes sajátossággként jegyzem meg, hogy Kállai úgy mondja-mormolja végig a verset, mintha imát mondana: egyetlen hangfekvésben, azonos hangerővel és tempóban. Így zár:

És egész elhibázott életemben élsz és uralkodol örökkön,/ Ámen.

A hangzásszerkezet itteni eltérése mögött más értelmezés tehető föl: Miért nem volt ez hiába, és miért nem múlt egészen el? [Mert] *egész elhibázott életemben élsz és uralkodol örökkön.*

A „jambus ordító hangsúlya”?

Az itt vázlatosan ismertetett közös hangzáselemzés arra a némileg karakteresen túlzó vélekedésre épül, amely szerint egy versnek annyiféle értelmezése lehet, ahányszor elhangzik. A különféle előadásokban azonban érvényesülnie kell valamilyen mértékben a papíron létező (s ilyenként kutatható) vers hangzásszerkezetének:

így például a vers hosszú és rövid szótagjai váltakozási rendjének, az egymással rímelő szótagok formaépítő szerepének stb. Úgy gondolom, hogy Juhász Gyula versének hangzásképeken alapuló elemzése segíthet választ adni Németh László régen fölített kérdésére is (Németh 1983: 56): „Hogy tudja Juhász Gyula a szónoki jambus ordító hangsúlyát méla szívdobbanásszerű nyomatékokba szétosztani?”.

Természetesen vannak egyéb, mai kérdések is. Máig nincs válasz Péter László forrásközlésére, hogy a vers záró szava nem *Amen*, hanem *Anna* (Péter 1982). Milyen mértékben s hol befolyásolná a hangzásszerkezetet a lezáró szerepű *Anna*?

Nincs teljességre törekvő leírása az *Anna örök*-nek. Megérdemelné ez a csodálatos költemény a vizuális és az akusztikus architektonikájának rendszerszerű és kontextuális formai-szemantikai leírását. Remélem, hogy a téma itteni megközelítése legalább nem nehezíti a vállalkozást.

IRODALOM

- Bolla Kálmán 1991: A hangzásforma akusztikus paraméterei, *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 4, 111–124.
- Deme László szerk. 1974: *Szónokok, előadók kézikönyve*, Budapest, Kossuth Kiadó.
- Deme László 1991: A hangzásforma hírértéke – a hírérték hangzásformája, *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 4, 75–68.
- B. Fejes Katalin 1974: Szavlatrészetek összehasonlító elemzése, *Magyar Nyelvőr* 98, 266–277.
- B. Fejes Katalin 1977: Az elmondott vers szerkezete, in: *Szabó Zoltán-émlékkönyv*, Kolozsvár (Megjelenőben).
- Fónagy Iván 1963: *A metafora a fonetikai műnyelvben*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Fónagy Iván 1992: A költői kutatásról, *Szemiotikai szövegta*n 5, 77–117.
- Gáti József 1965: *A versmondás*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- Horváth Iván 1991: *A vers: Három megközelítés*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kányádi Sándor 1997: *Valaki jár a fák hegyén: Kányádi Sándor egyberostált versei*, Budapest, Magyar Könyvklub.
- Kecskés András 1981: *A magyar vers hangzásszerkezete*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Nagy L. János 1996: *Isméltések és értelmezések Weöres Sándor verseiben = Nyelvtudományi Értekezések* 143, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Németh László 1983: Magyar ritmus, in: *Az én katedrám*, Budapest, Magvető és Szépirodalmi Kiadó.
- Péczely László 1970: A modern irodalomtudomány néhány kérdése, *Kortárs* 14, 1993–1941.

- Péter László 1982: Örökkön, Anna! *Magyar Nemzet*, november 30.
- Péter László 1983: *Annák, szerelmek*, Szeged, Somogyi Könyvtár.
- Petőfi S. János 1996: *Multimédia: Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése*, szerk. Benkes Zsuzsa, Budapest, OKSZI.
- Szabó Zoltán 1988: *Szövegnyelvészet és stilisztika*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szikoráné Kovács Eszter 1995: *Szöveg szempontú verselemzések*, Budapest, Okker Kiadó.
- Török Gábor 1991: *Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Vass László 1996: Tervezet egy szemiotikai textológiai alaposottságú szövegnyelvészet kidolgozására, in. R. Molnár Emma–Galgóczi László–Nagy L. János szerk.: *Absztrakció és valóság*, Szeged, JGYTF Kiadó.
- Wacha Imre 1992: Szöveg és (adekvát) interpretáció, *Szemiotikai szövegtan* 5, 237–256.
- Wacha Imre 1993: Szöveg és hangzás, in: *A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása = A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 196, 70–84.

ACOUSTIC FORM, WRITTEN FORM

KATALIN B. FEJES

The author contrasts artistic recitals of *Anna örök* (Anna is forever), a poem by 20th century Hungarian poet Gyula Juhász (1883–1937). The principled subject of her analysis is the change of rhythm (from iambic to trochaic and vice versa) with regard to enjambment; specifically she examines how the written form is realized in the acoustic form of five reciters' performance.